

ПОВОЄННА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПЕРЕСЕЛЕНСЬКІ ПРОЦЕСИ В КРИМУ

Толстеньова В. О.

*Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Луганськ, Україна*

Висвітлюються особливості національної політики СРСР, що мали вплив на організацію планового переселення жителів УРСР до Кримського півострова. Приводяться статистичні кількості переселенців, районування заселення та контракції, відтоку переселенців до місць попереднього мешкання. Наводиться аналіз національно-культурної ситуації в УРСР, його вплив на національно-культурні потреби переселенців з України, особливості реалізації цих потреб в Криму.

Ключові слова: переселенська політика, Кримська область, національно-культурні потреби, Українська РСР, національний склад, районування.

Вступ. Національна політика Радянського Союзу завжди викликала багато дискусій в наукових колах, неоднозначних трактувань, та до сьогодні не є достатньо розкритою та всебічно дослідженою. Особливо це стосується національної політики в післявоєнну добу, як тієї, що спричинила значні зміни у всіх сферах життя радянського суспільства. Одним з регіонів, що найбільш кардинально змінився в післявоєнне десятиліття та в подальшому, є Крим. Переселенські процеси, зміна етнічного складу населення, входження до Української РСР – все це сформувало нове національне обличчя Криму, разом з тим породивши певні національно-культурні проблеми та завдання, які є актуальними і сьогодні [1].

Саме переселенська політика, що впроваджувалася радянською владою стосовно Криму, викликала ті суттєві етнонаціональні зміни, що відбулись на півострові в 1940-х рр. – II половині XX ст. Виселення кримськотатарського та інших народів з території Криму в 1944 р. та заселення спорожнених населених пунктів вихідцями з РРФСР та УРСР викликало, з одного боку, необхідність переселенців пристосовуватися до нових умов, з іншого – необхідність радянської влади сприяти духовній та культурній реалізації нових поселенців [2, с. 277]. В історичній літературі зв'язок між національно-культурними умовами життя переселенців в попередніх місцях мешкання та після переселення до Криму не є дослідженим. Попередні умови мешкання формують очікування, впливають на сприйняття нового середовища та впливають загалом на національно-культурні процеси в місцях заселення. Особливо це стосувалось переселенців з України, які, за відсутності національних меншин, потрапили в абсолютну російськомовну середу Кримського півострова. Для того, щоб зрозуміти характер національно-культурних потреб переселенців та ступінь їх реалізації в Криму, треба дослідити характер національно-культурних процесів в УРСР в післявоєнний період.

В науковій літературі зв'язок між національною політикою радянської влади в УРСР та особливостями переселенського процесу в Криму, особливостями життя в районах попереднього місця мешкання переселенців та після їх переселення до Криму майже не розглядається. Здебільшого всі ці процеси висвітлюються окремо. Наприклад, в роботах В. Н. Пашені розглядається розвиток культурної та освітньої сфери Криму, переселенські процеси, але не у взаємозв'язку, як окремі проблеми [2; 3]. В роботі В. Сергійчука «Український Крим» більше уваги приділяється господарчим питанням, ніж культурним [4]. У роботах Я. Є. Водарського та В. Є. Григор'янца розкриваються етнODEMOГРАФІЧНІ процеси, що відбувалися в Криму в період планового переселення, та чисельність населення на півострові, але оглядово [5; 6]. В роботах «Крим в етнополітичному вимірі» [1], «Національні меншини України» [7], «Україна і Росія в історичній ретроспективі» [8] висвітлюються загальнодержавні національно-культурні процеси та їх зв'язок з розвитком Криму (Крим в етнополітичному вимірі) та з життям національних меншин в УРСР («Національні меншини в Україні в ХХ ст.»), але майже не розкриваються інші аспекти. Тому є актуальним подальше комплексне дослідження проблеми зв'язку національної політики радянської влади, переселенського процесу та умов життя переселенців до та після їх переселення до Криму. Саме комплексне дослідження цього питання може дати змогу сформулювати правильне бачення національно-культурних особливостей Кримського півострова, що є актуальним сьогодні.

Таким чином, метою написання даної статті є зображення процесу переселення до Криму вихідців з УРСР в 1944 – 1950-х рр. як складової частини національної політики радянської влади в Україні та СРСР в цілому. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання:

- розглянути основні напрямки національної політики радянської влади в УРСР;
- вивчити причини, хід та особливості організованого переселення українців до Криму;
- установити чисельність переселених, районування заселення та контракції (райони, з яких за розпорядженням Держплану СРСР повинно було здійснюватися переселення), процеси відтоку переселенців до попередніх місць мешкання;
- дослідити особливості національно-культурних процесів в УРСР;
- встановити характер базових національно-культурних потреб переселенців та їх відображення в заходах, що впроваджувались на півострові.

Стаття складається з двох розділів, присвячених організованому переселенню робітничих родин з УРСР до Криму як частини національної політики радянської влади, а також реалізації культурних потреб українських переселенців.

1. ОРГАНІЗОВАНЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ РОБІТНИЧИХ РОДИН З УРСР ДО КРИМУ ЯК ЧАСТИНА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Діяльність ОУН-УПА та інших колабораціоністських, антирадянських рухів та організацій, що проявилась під час війни та подовжувалася в післявоєнний час, викликала необхідність радянської влади розпочати політику боротьби з антирадянськими та сепаратистськими настроями. Ця політика призвела до істот-

них етнополітичних та національно-культурних змін на території Радянського Союзу, та більшою мірою саме в УРСР. До неї можна віднести переселенську та кадрову політику, а також курс на боротьбу з проявами буржуазного націоналізму. Це торкалось, в першу чергу, тих регіонів, де антирадянська політика мала найбільш значні прояви, а саме західної частини України та території Криму [7, с. 210].

Переселенська кампанія в Криму, що почалась ще під час війни з переселення німців в східні райони СРСР в 1942 р., мала на меті захист радянських інтересів від посягань з боку фактичних або можливих антирадянських елементів. Наступною масштабною кампанією, наслідки якої проявлялись майже до кінця існування СРСР, було виселення кримськотатарського та інших народів, здебільшого, до Узбекистану [2, с. 277]. 11 травня 1944 рр. радянською владою було прийнято постанову, згідно з якою, за звинуваченням у співпраці з німецькими окупантами з Криму були виселені без права повернення кримські татари. 2 червня 1944 р. було прийнято постанову про виселення вірменів, греків болгар [5, с. 115; 6, с. 53, 56]. На початок війни кримськотатарська нація була другою після російською за чисельністю (Таблицю 1) [5, с. 136 – 138].

Таблиця 1

Чисельність та етнічний склад населення Криму у 1939 – 1989 рр.

	1939		1959			1939		1959	
	Тис. чол.	%	Тис. чол.	%		Тис. Чол.	%	Тис. Чол.	%
Росіяни	557,4	49,6	853,8	71,4	Вірмени	12,9	1,1	-	-
Українці	153,5	13,7	266,7	22,3	Євреї	65,3	5,8	26,4	2,2
Поляки	5,1	0,5	1	0,1	Татари	218,5	19,4	0,4	-
Болгари	15,3	1,4	0,2	-	Караїми	-	-	-	-
Німці	51	4,5	0,1	-	Інші	24,1	2,2	46,6	3,9
Греки	20,7	1,8	0,8	-	Всього	1123,8	100	1201,5	100

Згідно статистичних даних, що приводяться в Таблиці 1, до війни в Криму мешкало 1123, 8 тис. людей [5, с. 136 – 138]. Після звільнення Криму від німецько-фашистської окупації тут залишилося приблизно 615 тис. чоловік, тобто майже в половину менше, ніж було на 1939 р. Під час переселенської кампанії було депортовано приблизно 210 тис. кримських татар, 13 тис. вірменів, 21 тис. греків, більш ніж 50 тис. німців, 15 тис. болгар, тобто приблизно половина від кількості післявоєнних мешканців Криму. Це призвело до обезлюднення понад 200 колгоспів [4, с. 189]. На півострові залишались, здебільшого, представники російської, української та єврейської нації. [5, с. 115; 6, с. 53, 56].

Необхідність заселення спустошених територій спричинила здійснення організованого переселення, що проводилось радянською владою з території РРФСР та УРСР (див. Рис. 1) [9].

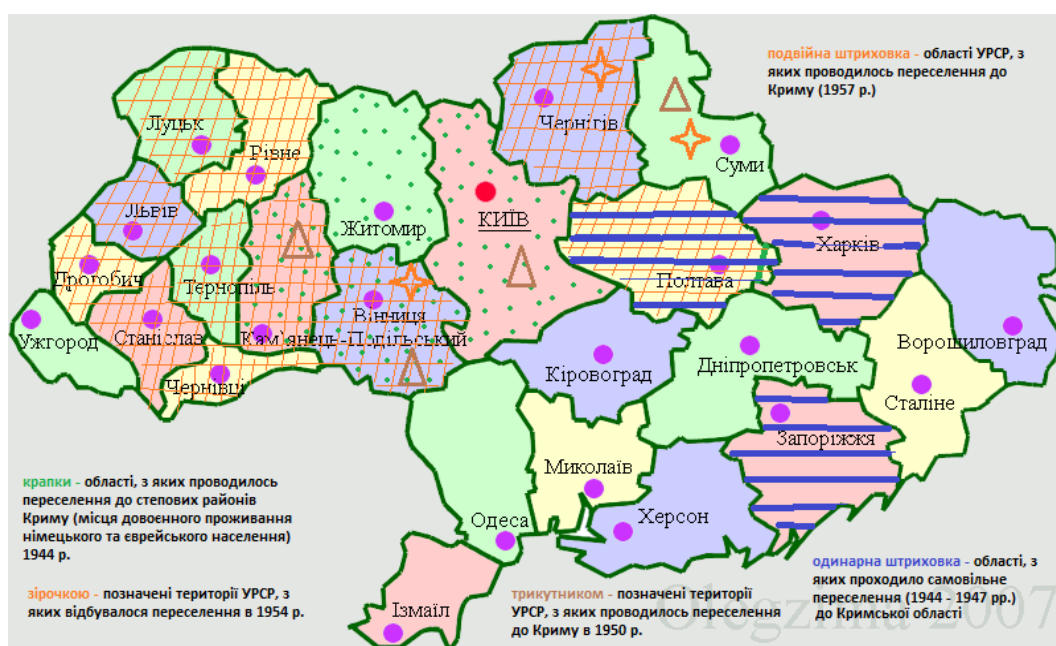

Рис. 1. Области УРСР, з яких проводилось переселення (1944 – 1957 рр.)

Згідно постанови Державного обласного комітету оборони № 6372 від 12 серпня 1944 р., до Криму мало бути переселено 17 тис. господарств загальною кількістю 51 тис. чоловік з РРФСР та УРСР. На його основі Кримським обкомом ВКП(б) було прийнято постанову від 18 серпня 1944 р. «Про заселення Ялтинського, Алуштинського, Судакського, Старо-Кримського, Карасубазарського, Бахчисарайського, Балаклавського та Куйбишевського районів Кримської АРСР». Перша хвиля переселенців прибула в вересні-жовтні 1944 р. в кількості 62104 людини (17040 господарств), що були розселені в 15086 господарств. Переселенці з УРСР становили 2349 родин, що мали бути розселені на території Куйбишевського району [2, с. 278].

Найбільші земельні наділи отримали колгоспи Бахчисарайського, Белогорського та Старо-Кримського районів Криму [2, с. 280].

Згідно з статистичних даних, поданих в таблиці, за планом до Криму мало приїхати 2469 родин, що складає 15, 5 % від загального плану переселення у 1944 р., однак були спроби зменшити заплановану кількість. Заступник Голови Ради Народних Комісарів УРСР Старченко В. та секретар ЦК КП(б)У Коротченко Д. зазначали: «Враховуючи, що в Куйбишевському районі, куди мають переселитися з України 3000 господарств колгоспників, навантаження на одного працездатного буде надзвичайно низьким, оскільки вся площа орної землі і садів може бути повністю і легко освоєна не більш як 1500 колгоспними сім'ями, а також виходячи з малої забезпеченості житловими спорудами в районі, Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У просять зменшити план переселення з України в Куйбишевський район на 1500 колгоспних сімей, надавши їм для розселення весь цей район». Проте план щодо переселення з України до Криму в 1944 р. зменшено не було. Таким

чином, до Криму з України було переселено 3023 родини. Однак 700 з них не знайшли, де розташуватись в межах Куйбишевського району, в зв'язку з чим їх було перекинуто в інші райони Криму [10, с. 125 – 126].

Крім того, в 10 степних районах, де раніше мешкало єврейське та німецьке населення, було розміщено 1954 господарств з Житомирської, Київської, Кам'янець-Подільської, Вінницької, Тамбовської та Ростовської областей (Рис. 1., Рис. 2.) [2, с. 278; 11].

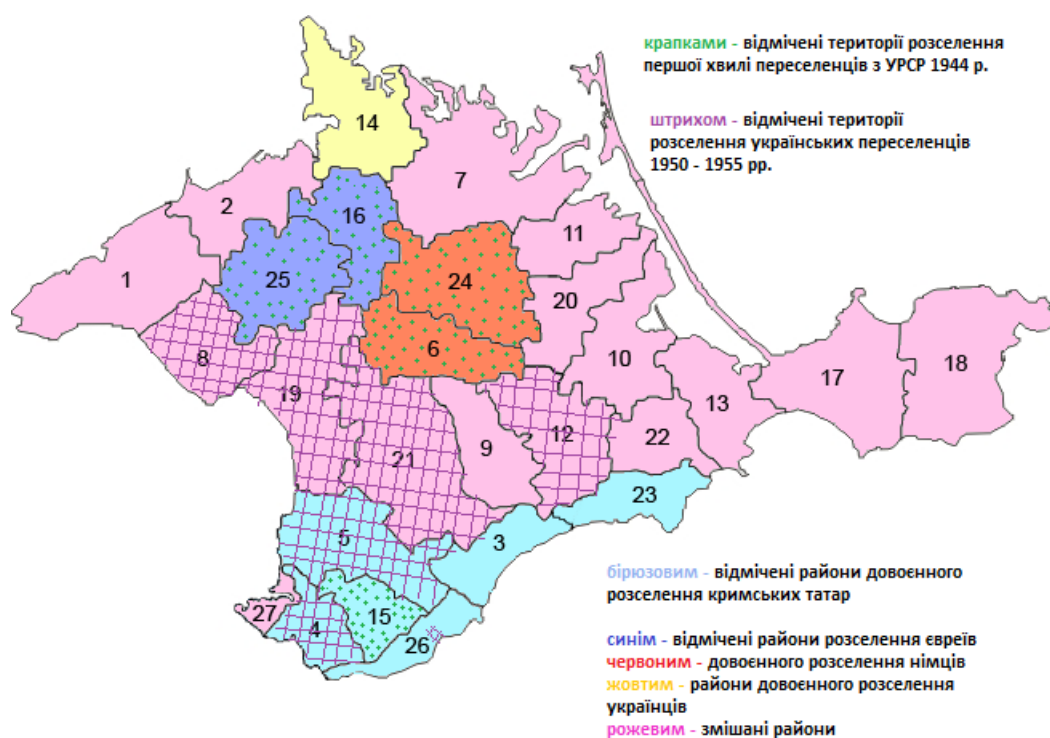

Рис. 2. Довоєнне районування етнічних груп Криму (кримських татар, євреїв, німців, українців та змішані зони). Районування заселення Криму українськими переселенцями (1944 – 1955 р.). Адміністративні райони Криму (1940-і – 1950-і рр.): 1 – Акмечитський (Ак-Мечетский) район, 2 – Акшейхський (Ак-Шейхський) район, 3 – Алуштинський район, 4 – Балаклавський район, 5 – Бахчисарайський район, 6 – Бююк-Онларський район, 7 – Джанкойський район, 8 – Евпаторійський район, 9 – Зуйський район, 10 – Ічкинський район, 11 – Калайський район, 12 – Карасубазарський район, 13 – Кіровський район, 14 – Червонопереконський район, 15 – Куйбишевський район, 16 – Лариндорфський район, 17 – Ленинський район, 18 – Маяк-Салинський район, 19 – Сакський район, 20 – Сейитлерський район, 21 – Сімферопольський район, 22 – Старокримський район, 23 – Судакський район, 24 – Тельманський район, 25 – Фрайдорфський район, 26 – Севастополь.

Протягом п'яти наступних років організованого переселення до Криму не відбувалося. Однак деякі радянські родини виїжджали до Криму самовільно. З вересня 1944 по липень 1947 р. в колгоспи Криму самовільно прибуло близько 2337 родин, в т. ч. з Харківської, Запорізької та Полтавської областей [2, с. 280]. Загалом в 1944 – 1949 рр. 3500 родин стихійно прибули на півострів, 1000 з них отримали статус переселенців (Рис. 1) [10, с. 127].

Однак нові умови життя були незвичними для поселенців. Господарювання в гірських умовах, необхідність вирощувати культури, непритаманні материковій частині України, незвичні житла, за якими був потрібен спеціальний догляд – все це ускладнювало проживання родин-переселенців в Криму, а іноді – робило неможливим [4]. Погані умови життя та праці спонукали частину переселенців до виїзду, а саме з 17140 родин, що прибули до Криму у 1944 р., виїхало 4259, тобто близько 25 %. З них, з колгоспів Судакського району вибуло 1049 (42, 5 % родин переселенців району), Алуштинського – 839 (36 %), Балаклавського – 624 (35 %), Куйбишевського – 820 (34 %) [2, с. 281]. З загальної кількості родин переселенців, що на 1 серпня 1949 р. становили 18040, в Криму залишилися лише 8173, інші повернулися до попередніх місць проживання [10, с. 127].

Процес переселення відновився у 1949 р., але УРСР до нього не залучалася. Тільки на 1950 р. УРСР отримала план переселення чисельністю в 1000 родин: з Вінницької області – 300, Сумської – 300, Кам'янець-Подільської – 200, Київської – 200. Станом на 3 липня 1950 р. до Криму вже було переселено 972 українські родини. Західна область з ідеологічних мотивів до процесу переселення не долучалась (Рис. 1.) [10, с. 127 – 128].

В наступні п'ять років до Криму було переселено близько 7 тис. родин, переважно до південно-західних та центральних районів Криму (Рис. 2, Таблиця 2) [3, с. 273 – 274]. Однак з 1953 р. збільшився відтік переселенців з до попередніх місць мешкання [10, с. 170].

Таблиця 2

Переселенці з числа українців у період з 1950 по 1955 рр. (кількість родин)

Район	1950 – 1954	1955	Район	1950 – 1954	1955
1	2	3	4	5	6
Білогірський	720	53	Бахчисарайський	655	-
Балаклавський	550	-	Ялта	184	-
Сімферопольський	216	95	Євпаторійський	100	162
Сімферополь	-	-	Сакський та ін.	171	116
Всього по Криму	5879	2010			

З початку 1954 р. різко скоротилось переселення до Криму родин з РРФСР та проводилось переважно з областей УРСР. Це було зумовлено передачею Криму до складу УРСР та спричинило збільшення чисельності українського населення на півострові [2, с. 286; 12 ; 13]. За 1954 р. з Курської області переселилося 142 родини, з Белгородської – 72, Воронежської – 48, Рязанської – 10. Всього 272 родини. У той час з Вінницької – 317, Сумської – 327, Чернігівської – 261. Всього 950 родин. Вибуло з Криму за 1954 р. – 1652 родини. План переселення з УРСР до Криму на 1955 – 1958

рр. становив 17800 родин, тому керівництво УРСР висловлювало побажання, аби Держплан СРСР, починаючи з 1955 р., не передбачав переселення українців до інших республік [10, с. 170].

Як і одразу після війни, з 1954 р. до Криму не переселяли жителів західних областей України. Але з 1957 р. починається масове переселення вихідців з цих територій. Одним з джерел поповнення чисельності жителів Криму стало переселення до Криму родин, що потрапляли в зону затоплення Київського водосховища (Рис. 1., Таблиця 3) [2, с. 287 – 288; 10, с. 178 – 179].

Таблиця 3

Регіони з яких відбувалось переселення до Кримської області в 1957 р. (на 1 жовтня 1957 р.)

Область	Прибуло до Криму за фактом	Область	Прибуло до Криму за фактом
Волинська	462	Тернопільська	1071
Дрогобицька	315	Чернігівська	417
Полтавська	500	Чернівецька	432
Станіславська	778	Хмельницька	2
Рівненська	1011	Вінницька	1

Таким чином, за 1957 р. було прийнято 5274 родин, більшість з яких прибуло саме з західних областей. Крім того, до Криму самостійно прибуло 184 родини з різних районів України – загалом 5856 родин загальною чисельністю 22109 чоловік [2, с. 287 – 288]. Станом на 1 січня 1958 р. до Криму прибула 6101 родина з планом 6000 [10, с. 178].

1958 р. прибуло 5673 родини всього 21091 людина, з них вибуло 1371 (24, 2 %). З них планові 4405 родин (16165 чоловік), вибуло 1344 родини (30, 5 %). 1957 р. – 4783 родини (18082 людини), з них вибуло 1749 родин (36, 6 %): з них планові – 4035 родини (15218 людей), вибуло 1685 родин (41, 7 %) [10, с. 287 – 288].

План на 1959 – 1965 рр. складав 50 тис. родин [10, с. 179].

Загалом, згідно зі звітом переселенського відділу при Кримському обласному управлінні сільського господарства про результати перевірки господарського облаштування переселенців, після включення Криму до складу УРСР (1954 – 1958 рр.) прибуло 17800 українських родин (Таблиця 4) [1, с. 342].

Таблиця 4

Рух українських родин до кримського півострова після приєднання його до України (1954 – 1958 рр.)

Рік	план/родин	факт/родин	Вибуло родин	
1954	2000	1654	132	7-8%
1955/56	4800	5262	256	10%
1957	6000	6101	1605	26%
1958	5000	4783	1271	26,5%

Таким чином, не враховуючи самовільне заселення, в процесі планового переселення до Криму за період 1944 – 1958 рр. з УРСР прибуло 21765 родин, частина з яких відбула до минулих місць проживання. В результаті, за переписом населення 1959 рр., українців нараховувалось 266,7 тис. чоловік, що складало 22,3 % від загальної чисельності населення Криму [14; 15]. І хоча за 20 років (з 1939 до 1959 рр.) українців на півострові збільшилося лише на 113,2 тис. чоловік, вони стали другим за кількістю етносом на півострові. Лідуюче місце займали росіяни, які склали 71,4 % (853,8 тис. чоловік). За 20 років (1939 – 1959 рр.) їх кількість збільшилася на 296,4 тис. чоловік, тобто на 21,8 % від загальної кількості населення Криму (Таблиця 1) [5, с. 136 – 138]. Проживання на півострові більшої частини російськомовного населення (71,4 %) призвели до того, що навіть після включення Криму до складу УРСР Кримська область не стала цілком «українською» за національно-культурним забарвленням, проте реалізація культурних потреб українського населення Криму була подібною до реалізації культурних потреб українського населення загалом по УРСР.

2. РЕАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ ПОТРЕБ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Як вже було приведено вище, під час процесу переселення до Криму родин з інших республік спостерігався значний відтік населення до минулих місць проживання. Причиною цього були складні та незвичні для переселенців умови життя та праці [2, с. 281; 4]. Крім того, існував також культурний аспект цього питання. На засіданні бюро обкома Компартії України 16 серпня 1957 р. зазначалося: «відсутність в області семирічних та середніх шкіл з українською мовою навчання не дає можливості задовольнити законне бажання батьків про навчання їх дітей рідною мовою, заважає закріпленню переселенців-українців в Криму, а також гальмує організацію початкових класів та шкіл з українською мовою навчання в місцях зосередження переселенців». Таким чином, проблема національно-культурної адаптації українців в Криму існувала [16, с. 103].

Треба звернути увагу на те, що з 1957 р. дещо змінився район, з якого проводилось переселення до Криму (Рис. 1., Таблиця 3). Тепер більшість переселенців становили мешканці західних областей України, які були радянізовані останніми (у кінці 1930-х – 1940-х рр.) та були найбільш яскравими носіями української культури. Відтік переселенців з Криму набуває більшого розмаху також починаючи з 1957 рр. (Таблиця 4). Виникають питання, чи був відтік переселенців пов'язаний з проблемами національно-культурної адаптації, яким чином реалізувалися національно-культурні проблеми переселенців у місцях їх попереднього мешкання та після переселення до Криму, та чи була можливість реалізувати свої культурно-національні потреби в тієї мірі, що і в місцях попереднього мешкання? [1, с. 342; 2, с. 287 – 288].

Щоб відповісти на ці запитання, треба звернути увагу на основні напрямки національної політики радянської влади у післявоєнний період, які добре ілюструє національно-культурний розвиток західних областей УРСР. Національна політика радянської влади в цьому регіоні проявлялася найбільш яскраво, населення його було представлено здебільшого українцями, які менш ніж мешканці інших регіонів України були підвержені русифікації. Тому саме їм мало бути найскладніше адаптуватись до умов життя в Криму, який довгий час знаходився у складі Росії, та населення якого було представлено здебільшого росіянами [17].

Післявоєнний спалах активності антирадянських організацій викликав необхідність радянської влади вживати заходи по збереженню існуючого ладу, до яких можна віднести переселенські програми, кадрову політику, курс на боротьбу з проявами буржуазного націоналізму як джерела сепаратизму [8].

Наступ проти буржуазного націоналізму післявоєнних часів пов'язується з ім'ям А. Жданова та боротьбою проти ідеалізування українського історичного процесу, його відмінності від історії російського та інших народів СРСР [8]. Наслідком цього стало прийняття постанови ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (1947 р.), яка вимагала від українських істориків писати історію з позиції класової боротьби та російсько-української єдності. Разом з науковою літературою піддавалася критиці художня література, видавнича справа та ідеологічна робота, особливо серед українських компартійних кадрів. У результаті компартійних «чисток» з КП(б)У було виключено 3 % її складу, було прочитано близько 25 тис. лекцій, в яких викривався український буржуазний націоналізм та звеличувалася роль російського народу серед інших народів [7, с. 224].

Кадрова політика продовжувалася в збільшенні кількості російських та російськомовних кадрів на провідних посадах. Найбільш яскраво ці процеси проявлялись в західних областях України. Радянізація західноукраїнських земель потребувала переведення до цих районів великої кількості (приблизно 86 тис.) партійних, культурних, освітянських кадрів, спеціалістів з промисловості та сільського господарства з території східної України та інших республік. Саме вони займали високі посади та переважали над кількістю місцевих кадрів [1, с. 370]. Так, в післявоєнний час з 742 секретарів обкомів, райкомів та міськкомів партії лише 62 були місцевими. Наприклад, у Львові з 1718 професорів та викладачів 12 учбових закладів місцевої інтелігенцію представляли лише 320 чол. У вищих учбових закладах західних областей переважна більшість дисциплін викладалася російською мовою. В політехнічному інституті м. Львова з 412 викладачів українською мовою вели заняття лише 15, в Львівському державному університеті ім. І. Франка з 295 – лише 49 викладачів. Кількість студентів з західних областей у ВУЗах м. Львова, Чернівців тощо становила не більше половини та після випуску направлялися на роботу в східні райони України, а також інші республіки СРСР [національні менш, с. 222 – 223 + зноски на джерела].

Таким чином, створювався єдиний радянський національно-культурний простір, що мав поєднати людей різних національностей та запобігти сепаратистським настроям всередині Радянського Союзу [8].

Однак викладання проводилося переважно українською мовою. Наприклад, у 1945 / 1946 навчальному році в західних областях України налічувалося 6240 (4194 початкові школи, 1714 семирічних, 332 середні) шкіл, разом з Закарпатською областю – 6928. З них 6025 були українськими, тобто 96 % шкіл регіону, російською викладали в 41 (0, 65 %), молдавською – 104 (1, 6 %), польською – 68 (1 %), чеською – 1 (0, 016 %), єврейською – 1 (0, 016 %) [7, с. 225; 8].

Ситуація дещо змінилася на початку 1950-х рр. В цей час спостерігається зменшення кількості шкіл з викладанням мовою національних меншин, збільшується кількість російськомовних та питомої ваги учнів в них [1; 8]. Однак цей процес суттєво не змінив ситуацію. Згідно з переписом 1959 р., у восьми західноукраїнських

областях мешкало 465 тис. росіян, 76 тис. російськомовних українців, 60 тис. російськомовних євреїв. Разом з російськомовними представниками інших національностей вони становили 620 тис. чоловік (6, 6 % жителів регіону). Тобто активного зросійщення населення не відбувалось. Навпаки, в західних областях України відбувався також зворотній процес: асиміляція росіян та російськомовних українців серед українського населення. За 30 років (1959 – 1989 рр.) кількість росіян, які вважали рідною мовою українську, збільшилася в 19 разів більше, ніж чисельність російськомовного населення [7, с. 228]. Причиною цього вважається високий рівень етнічної та національно-культурної самосвідомості українського населення, що мешкали на цій території [7, с. 229].

Таким чином, в УРСР, і також в західних її регіонах, не було нестатку шкіл з національною мовою викладання. Однак, зважаючи на політику боротьби з проявами буржуазного націоналізму, зміст культурно-освітніх процесів в УРСР був виключно соціалістичним. Для жителів інших регіонів України, особливо східних, проблема українського національного самовираження не була дуже гострою з причини мешкання на цих теренах здебільшого російськомовного населення. Таким чином, основною національно-культурною потребою переселенців до Кримського півострова було використання рідної мови (російської або української) в культурно-освітньому процесі.

В перші роки після передачі Кримської області зі складу РРФСР до УРСР навчально-виховний процес продовжував проводитися за програмами Міністерства освіти РРФСР [2, с. 316]. Питання про вивчення у школах української мови було порушено не з початку переселення на півострів українців та збільшення їх питомої ваги на півострові, а тільки після включення Криму до складу УРСР, у вересні 1954 р. Основним мотивом для початку проведення змін у навчальному процесі було включення Криму до складу УРСР, а тому введення його до національно-культурного простору України, яка була «національною (українською) за формою, соціалістичною за змістом», і тепер на нього розповсюджувалися всі ті культурні та освітні процеси, що відбувалися в УРСР, навіть українське національне забарвлення у той мірі, що була дозволена керівництвом Радянського Союзу [2; 16, с. 102 – 103]. До того ж, з включенням півострова до складу України, зріс інтерес кримського населення до її культури та мови. Також значно вплинуло збільшення українських переселенців та їх дітей у Криму з 1954 р., коли переселенський процес став проводитись здебільшого з території УРСР. Так, за період 1953 – 1958 рр. прибуло 9459 дітей українських переселенців [3, с. 275]. В протоколі Кримського обкому партії від 13 вересня 1954 р. зазначалося, що в зв'язку з передачею Кримської області до складу УРСР Кримський обком КПУ вважає необхідним ввести в 1955 / 56 навчальному році вивчення української мови та літератури в II, III, IV, V, VI, VII класах усіх шкіл Кримської області [1, с. 370].

Перенесення терміну введення викладання української мови на наступний рік пов'язано з нестачею педагогів та підручників. Кадрового потенціалу для вивчення української мови вистачило лише на 53, тобто на 5, 4 % шкіл. До змін в навчальній системі Криму в області налічувалося 46 вчителів української мови, 96 вчителів навчальних класів, що володіли українською, при необхідності 1360. Для покриття нестачі в Криму були організовані двохмісячні літні курси на 1242 людини. Кримський

обком КПУ звернувся до Міністерства народної освіти УРСР з проханням направити до початку 1955 / 56 навчального року до Криму 640 вчителів української мови та літератури, які б викладали українську мову та літературу у II – X класах. Серед них до м. Сімферополя – 60 викладачів, м. Керчі – 51, м. Севастополя – 49, Ялти – 29, Євпаторії – 21, Феодосії – 17. Міністерством Народної Освіти УРСР було вислано до Криму 45 методистів для викладання на курсах, а також 450 випускників педагогічних ВУЗів для викладання у школах [3, с. 275, 371].

Крім того, у 1955 р. на історико-філологічному факультеті Таврічного національного університету м. Сімферополя було відкрито українське відділення, що мало підготувати нові педагогічні кадри у майбутньому [3, с. 309 – 310; 16].

Така наполегливість принесла результати навіть раніше, ніж передбачалось – вже у 1954 / 55 навчальному році українська мова була введена як дисципліна у 15 школах (466 учнів). Наступного року в 24 школах (619 учнів). У 1956 / 57 н. р. – 70 шкіл (2383 учня). С 1957/58 навчального року в школах Кримської області вводиться вивчення української мови як обов'язкового предмету. В області на цей момент працювало 977 шкіл, в яких навчалось 131032 учнів [2, с. 316 – 317; 3, с. 275]. У 1958 / 59 рр. українські мову вивчали вже 26787 учнів. Протягом 1960 / 61 н. р. українська мова вивчалася в усіх II – VII класах та частині VIII – X класів [3, с. 371].

Незважаючи на те, що вивчення української мови було введено в школи Криму, шкіл з українською мовою викладання майже не було. В довоєнний час в Криму існувала тільки одна школа з викладанням українською мовою – в м. Сімферополі (на 569 учнів) [16, с. 102]. Зі збільшенням українських поселенців на півострові з'явилася проблема організації українських шкіл [16, с. 275]. Після переселення більшість учнів пішло навчатись до російськомовних шкіл. З україномовних переселенців було взято заяви з проханням організувати вивчення в школах української мови, проте потрапивши в російськомовне середовище, вони швидко адаптувались до нової мови [2, с. 316 – 317; 3, с. 275]. Списки бажаючих навчатись українською мовою не перевищували по районах 25 у кожному [3, с. 273 – 274]. Причина цього вбачається в нерівномірності етнічного складу переселенців з УРСР, значна кількість яких була російськомовною. Наприклад, незважаючи на те, що з 1954 р. процес переселення здійснювався тільки з території УРСР та у великому обсязі, за переписом населення 1959 р. кількість населення, що вказала свою національність як українську, становила лише 22, 3 %, російську – 71, 4 % мешканців області, решту населення склали білоруси та євреї [7, с. 230]. Крім того, викладання більшості предметів в профтехнічних закладах та ВУЗах відбувалося російською мовою, а тому учням, що навчались в україномовних школах, було б важче адаптуватись до нових, більш складних, предметів та нової мови. Таким чином, батьки одразу віддавали дітей в російськомовні школи [1; 7].

Починаючи з 1956 р., відкриваються класи та школи з викладанням українською мовою. 1956 / 1957 н. р. в трьох школах з'являються класи з викладанням українською мовою – в м. Сімферополі та Морській і Новоул'янівській початкових школах Чорноморського району [16, с. 103].

Обласним відділом народної освіти к 1 вересню 1957 р. відкрили в м. Сімферополі на основі ЗШ № 8 національну школу, а також школу-інтернат, що їй підпорядковува-

лася. Саме для того, щоб користуватись україномовною освітою мали можливість не тільки мешканці Сімферополя, але й інших районів Криму, було створено інтернат при ЗШ № 8. Вже в перший рік роботи в школі навчалося 217 учнів, 180 дітей приїхало в школу-інтернат. Ця подія співпала з початок переселення до Криму населення з західних регіонів УРСР та мала б допомогти в питанні національно-культурної адаптації поселенців [2; 16, с. 103].

В 1959 р. Верховною Радою УРСР був прийнятий «Закон про укріплення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в Українській СРСР», згідно з яким «вивчення мови одного з народів СРСР, на якому не ведеться викладання в школі, відбувається за бажанням батьків та учнів при наявності відповідного контингенту» [2, с. 275]. Більшість батьків виступила за вивчення їх дітьми української мови, в зв'язку з чим дещо розширилася мережа національних шкіл. На грудень 1959 р. в області діяла обласна Сімферопольська ЗШ (305 учнів), школа-інтернат № 3 (226 учнів), Долиновська однокласна школа (16 учнів), Дивновська однокласна школа (8 учнів) Білогірського району, Столбівська (16), Копанська (15) Джанковського району, Морська (8) та Новоулянівська (11) Чорноморського районів. Також в п'яти школах працювали класи з викладанням українською мовою. Таким чином, в них навчалось близько 700 учнів. Що становило лише 4 % від кількості українських учнів Криму [4; 16, с. 103].

На протязі 60-х років ситуація майже не змінилась. Завідуючий облоно Штикало Ф. Є. зазначав: «З року в рік в нашій області зменшується кількість заяв батьків про небажання навчати дітей українській мові та літературі». Заступник завідувача облоно Пазаніч В. С. відмічав: «Приємно чути, що українська мова зайняла своє достойне місце у всій системі навчально-виховної роботи» [16, с. 104].

Таким чином, переселенці з УРСР мали можливість вивчати рідну мову в Криму, а також отримувати освіту на рідній мові. Однак українських шкіл було недостатньо багато, щоб вмістити всіх україномовних учнів півострова, не у всіх районах Криму були україномовні школи та класи, а тільки в місцях з великим відсотком україномовного населення. Переселенці мали можливість обирати мову викладання у школах через підписання заяв, а також вивчати або не вивчати українську мову у школах. Крім того, з 1957 до 1959 українська мова була обов'язковою у всіх школах області, незважаючи на контингент учнів, що там навчались.

Висновки. Політика післявоєнних років була спрямована на стабілізацію етнонаціональної, політичної, економічної ситуації в СРСР. Національна політика мала курс на боротьбу з проявами буржуазного націоналізму створення єдиного радянського ідеологічного простору та передбачала масові депортації, переселенські процеси, кадрові перестанови, ідеологічну роботу. В результаті такої політики найбільш масштабна змінилась ситуація в Криму. Масові депортації кримських татар, греків, німців, болгар та інших національних меншин призвели до зміни етнонаціонального обличчя Кримського півострову, обезлюднення його території та необхідності заселення цих районів мешканцями інших територій. З 1944 р. проводились планові переселення жителів РРФСР (здебільшого) та УРСР до Криму. В результаті чого сформувались дві лідируючі нації – російська (більш ніж 70 % на 1959 р.) та українська (приблизно 22 %). З 1954 р. переселення відбувалось переважно з УРСР, що було

пов'язано з перепідпорядкуванням Крима Україні. Збільшення питомої ваги українців на півострові, необхідність включення Кримської області до національно-культурного простору УРСР дало поштовх поширенню української мови та культури в Криму. Цей процес пов'язан, перш за все, з введенням української мови в учбовий процес. З 1954 р. починається викладання української мови в школах Криму, в 1957 р. українська мова як обов'язковий предмет викладалась в усіх кримських школах. З 1957 р. з'являються школи та класи з викладанням на українській мові, що було важливо для адаптації дітей переселенців, що не були звиклі до російської мови. Перш за все, це вихідці з західних областей УРСР, які були приєднані до СРСР останніми та були включені в план на переселення до Криму, починаючи з 1957 р. Тоді ж спостерігається сплеск відтоку переселенців до попередніх місць мешкання, що може вказувати на роль національно-культурної адаптації в житті родин-переселенців. Загалом в УРСР не було нестатку шкіл з національною мовою викладання. І якщо брати до уваги, що основною національно-культурною потребою переселенців є використання рідної мови в культурно-освітньому процесі, то потенційно така можливість була: діти україномовних переселенців з УРСР вивчали українську мову та мали можливість навчатись рідною мовою, хоча подібних шкіл все ж таки було недостатньо багато. Загалом, великий процент російськомовного населення серед переселенців з УРСР, включення української мови в освітній та культурний процес, вільний вибір мови навчання, існування українських шкіл та класів, національної школи-інтерната в м. Сімферополі для учнів з інших районів робили можливим реалізацію базових національних потреб переселенців з України, хоча і не вичерпно. В подальшому необхідно дослідити роботу культурних установ Криму в післявоєнний період та її вплив на національно-культурну адаптацію переселенців з УРСР для того, щоб мати більш комплексне розуміння цих процесів.

Список літератури:

1. Крим в етнополітичному вимірі / [під ред. І. Ф. Кураса]. – К.: Світогляд, 2005. – 533 с.
2. Пашеня В. Н. Крымская область в советский период (1946 – 1991 гг.) : монография / В. Н. Пашеня. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2008. – 519 с.
3. Пашеня В. Н. Крым в этнообразовательном пространстве (1901 – 1991 гг.) / В. Н. Пашеня. – Симферополь: ДиАйПи, 2008. – 373 с.
4. Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – Київ : Українська Видавнича Спілка, 2001. – 304 с.
5. Водарский Я. Е. Население Крыма в конце XVIII – конце XX веков (численность, размещение, этнический состав) / Я. Е. Водарский, О. И. Елисеева, В. М. Кабузан. – М.: Институт российской истории, 2003. – 155 с.
6. Григор'янц В. Є. Вірмени Криму: минуле і сьогодення (проблеми соціокультурного та етнополітичного розвитку): серія додатків до наукового журналу «Кримський Архів» / В. Є. Григор'янц. – Сімферополь : Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Сімферополі, 2005. – 79 с.
7. Національні меншини України у XX ст.: політико-правовий аспект / [під ред. І. Ф. Кураса]. – К., 2000. – 451 с.
8. Гриневиц В. А. Україна і Росія в історичній ретроспективі [Електронний ресурс] / В. А. Гриневиц, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко. – Режим доступу до статті: http://buklib.net/index.php?option=com_jbook&catid=74
9. Адміністративний поділ УРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://ru.wikipedia.org/wiki/Административное_деление_Украинской_ССР
10. Крим: шлях до України / [упоряд. С. М. Савченко]. – Сімферополь: Таврія, 2006. – 320 с.

11. Адміністративно-територіальний поділ Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.krymology.info/index.php/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5_%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%9A%D1%80%D1%8B%D0%BC%D0%B0%D0.9F.D0.BE.D1.81.D0.BB.D0.B5.D0.B2.D0.BE.D0.B5.D0.BD.D0.BD.D1.8B.D0.B9_.D0.BF.D0.B5.D1.80.D0.B8.D0.BE.D0.B4
12. Указ Президиума Верховного Совета СССР «О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР» от 19 февраля 1954 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 9 марта 1954. – №4. – С. 64.
13. Закон о передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР от 26 апреля 1954 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 12 мая 1954. – №10. – С. 313.
14. Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года: Украинская ССР. – М.: Госстандарт, 1959. – 210 с.
15. Демографическое развитие Украинской ССР (1959 – 1970 гг.) / [отв. ред. В. С. Жученко]. – К.: Наукова думка, 1977. – 220 с.
16. Королев В. И. Век XX: новые страницы истории / В. И. Королев. – Симферополь, 2001 – 215 с.
17. Национальный состав населения Украины в 1897, 1926, 1939, 2001 годах – инфографика [Електронний ресурс]. – Режим доступа к статье: <http://argumentua.com/stati/natsionalnyi-sostav-naseleniya-ukrainy-v-1897-1926-1939-2001-godakh-infografika>

Толстенёва В. О. Послевоенная национальная политика советской власти и ее влияние на процессы переселения в Крыму / В. О. Толстенёва // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65). – № 2-1. – Ч. 1. – С. 138-151.

Освещаются особенности национальной политики СССР, которые имели влияние на организацию планового переселения жителей УССР на Крымский полуостров. Приводится статистика переселенцев, районирования заселения и контрактации, оттока переселенцев к местам предыдущего проживания. Приводится анализ национально-культурной ситуации в СССР, его влияние на национально-культурные потребности переселенцев с Украины, особенности реализации этих потребностей в Крыму.

Ключевые слова: переселенческая политика, Крымская область, национально-культурные потребности, Украинская ССР, национальный состав, районирование.

POSTWAR NATIONAL POLICY OF SOVIET POWER AND ITS INFLUENCE ON THE PROCESSES OF RESETTLEMENT IN THE CRIMEA

Tolstenjova V. O.

Lugansk National University named after Taras Shevchenko, Lugansk, Ukraine

The article highlights the characteristics of the national policy of the USSR as the one that caused significant changes in all spheres of Soviet society. During its realization the Crimea sustained significant national, ethnic and demographic changes. It illuminates the features of resettlement processes in the Crimea against people that were accused of kolaboratsionizm and participants planned relocation from the territory of Ukraine and the Russian Federation. Furthermore, the article provides with statistics of the number of immigrants, regionalization of settlement and contract system, the intensity of the people outflow to places of previous residence, the reasons of the outflow. Colonization process is not the only factor that influenced on the ethnic and national changes of the Crimea. For example, in 1954 the Crimean region was transferred to Ukrainian SSR, which changed its nationality and determined its further development in the Ukrainian socialistic space.

On the basis of change of nationality in the Crimea and characteristics of the resettlement process in 40 – 50 years of the twentieth century, alterations of the ethnic composition of the inhabitants of the peninsula during this period and its zoning can draw certain conclusions about the nature of national and cultural needs of the population. In this regard, particularly cultural and national development of the population in places of previous residence and the national and cultural policy of the USSR in these areas are very important.

The article is an analysis of national and cultural situation in the USSR, which is directly determined the nature of the cultural and national policy on the peninsula. We also consider the nature of the influence of such politics on the national and cultural needs of immigrants from the Ukraine, features of the realization of these needs in the Crimea, the satisfaction of the cultural needs of working people of the Crimean region. Despite

the fact that after resettlement the majority of the population contained ethnic Russians, Ukrainians, however, had the opportunity to realize their national and cultural needs in the Crimea. Most clearly the process of acquaintance the Crimea with Ukrainian manifestations of culture and language, the introduction of Ukrainian culture to people lives of the Crimean region emerged after the transfer of Crimea to the Ukrainian SSR. The article illustrates a number of measures for the introduction to the Crimean region on ethnic and national space of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, sanctioned by the Soviet government of the Union, national and regional level. This made possible the realization of cultural and national needs of the Ukrainian population in all spheres of cultural life of society, beginning from education and ending the cultural service and convenience items. This is the introduction of the Ukrainian language to the educational process, document translation, registration of signs in Ukrainian language and creation of Ukrainian Music and Drama Theater in the Crimea, which specialized not only in the organization of stationary performances, but also in guest performances throughout the area. It is also the sanctioning authority of the USSR All-Union competitions, decades, directed on the development of Ukrainian culture, which was a great opportunity to learn or demonstrate Crimean the flavor of Ukrainian culture. During the first decades after the annexation of Crimea to Ukraine there was created a large number of Ukrainian amateur groups, which also gave the opportunity for Ukrainians to realize their national and cultural needs, or to join the cultural heritage as a spectator. For a decade, Ukrainian culture was actively disseminated and strengthened on the peninsula, it was attached to the residents of the Crimea by Ukrainian and Russian nationality with great pleasure. However, in the 1960s, the situation began to change, the process of development of Ukrainian culture on the peninsula almost stopped.

Key words: immigration policy, Crimea region, national and cultural needs, Ukrainian SSR, ethnic composition, zoning.

Spisok literaturi:

1. The Crimea in the ethic and political space / [ed. by. F. Kuras] . – K., 2005 . – 533 p.
2. Paschenya V. N. The Crimea region during the Soviet period (1991 – 1946). – Simferopol, 2008 . – 519 p.
3. Paschenya V. N. The Crimea in ethnic formative space (1901 – 1991). – Simferopol, 2008. – 373 p.
4. Sergiychuk Ukrainsky B. Crimea. – Mumbai, 2001. – 304 p.
5. Vodarsky J. E. The population of the Crimea at the end of XVIII – the end of the twentieth century (the number , location, ethnic composition). – M., 2003. – 155 p.
6. Grigor'yants V. E. Crimean Armenians : I have passed nowadays (the social-cultural problem of ethnic political development) series of applications and scientific store "Crimean archive". – Simferopol, 2005 . – 79 p.
7. National minorities of Ukraine in the twentieth century : Political and legal aspects. . – K., 2000. – 451 p.
8. Hrynevych V. A. Ukraine and Russia in historical retrospective review.
9. Administrative division of USSR [Electron resource].
10. Crimea: Way to Ukraine. – Simferopol, 2006. – 320 p.
11. Administrative – territorial division of Crimea [Electron resource]
12. Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On the transfer of the Crimean region of the RSFSR in the USSR " from February 19, 1954 // Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR . – March 9, 1954 . – № 4
13. The law on the transfer of the Crimean region of the RSFSR in the USSR from April 26, 1954 // Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR. – May 12, 1954. – № 10
14. Results of the All-Union census in 1959 : Ukrainian SSR. – M., 1959 . – 210 p.
15. The demographic development of the Ukrainian SSR (1959 – 1970 rr.). – K., 1977. – 220
16. Korolev V. I. The twentieth century: new pages of history. – Simferopol, 2001.
17. The national structure of the population of Ukraine in 1897, 1926, 1939, 2001 – infographics.